

مقدمه

ویژگی‌های شخصیتی شکلی از آمادگی شخصی برای پاسخ‌گویی به شیوه‌ای معین را فراهم می‌سازد (کریمی، ۱۳۸۵، ص ۲۹۵). کاستا (Costa) و مک‌کرا (McCrae) الگوی پنج عاملی (توافق‌گرایی، وجدانی بودن، برون‌گرایی، روان‌آزردگی و گشودگی به تجربه) را به عنوان طبقه‌بندی ترجیحی خود برای ساختار شخصیت برگزیدند و آنها را با گستره وسیعی از متغیرهای شخصی مرتبط کردند (آشتون و لی، ۲۰۰۵). پذیرش این پنج بعد شخصیتی، فراگیرترین توافق را در بین روان‌شناسان دارد (اسمیت و همکاران، ۲۰۰۳، ص ۴۷۱). یکی از این صفات «روان‌آزردگی» است که ویژگی‌هایی همچون غم، عصبانیت و نارضایتی دارد و در قطب مخالف آن، پایداری هیجانی در خلق، احساس و آرامش قرار دارد (دانلان و همکاران، ۲۰۰۴). افراد روان‌آزده دارای ویژگی‌های اضطراب، خصومت، زودرنجی و غیرقابل پیش‌بینی بودن هستند (حقیقی و سماواتیان، ۱۳۹۰). ویژگی «روان‌آزردگی» با هیجان‌مداری و مدیریت اجتنابی رابطه دارد (مارک و داوینا، ۲۰۱۰). افراد دارای این ویژگی نگرش‌های ضداجتماعی، حواس‌پرتی در کار (هانس، ۱۹۹۸)، بی‌مسئولیتی، و خودمحوری (کلارک و رابرتسون، ۲۰۰۵) دارند که می‌تواند موجب جهت‌گیری بیشتر سنجش‌های عملکردی شود (حقیقی و سماواتیان، ۱۳۹۰). «روان‌آزردگی‌گرایی»، علاقه به هیجان‌ها منفی مثل اضطراب، غم، ترس، احساس گناه، کلافگی داریم، و گرایش به اتخاذ احساسات منفی نسبت به وقایع تعریف می‌شود (تراچیانو و همکاران، ۲۰۰۸).

در سال‌ها اخیر، روان‌شناسی اخلاق و رویکرد روان‌شناسی مثبت، عهده‌دار، تحقیق در زمینه اخلاق شده و به دستاوردهایی نیز نایل گشته‌اند. اما این تلاش‌ها بیشتر معطوف به برخی ویژگی‌های مثبت اخلاقی (فضائل) بوده و ویژگی‌های منفی اخلاقی (رذایل) هنوز جایگاه مناسب خود را در روان‌شناسی نیافته است (هراتیان و همکاران، ۱۳۹۳). این در حالی است که مباحث اخلاقی از مهم‌ترین خاستگاه‌های پژوهش‌های روان‌شناختی در اسلام است. در این میان، ویژگی‌هایی که موجب اختلال در کارکرد فردی و اجتماعی می‌شوند و گاه حتی سلامت جسمی و روانی بیمار را به خطر می‌اندازند (رذایل اخلاقی) و ویژگی‌هایی که موجب ارتقای سطح سلامت روانی و جسمی می‌شوند و سازگاری اجتماعی را تقویت می‌کنند (فضایل اخلاقی)، اهمیت ویژه‌ای دارند. از جمله آنها، می‌توان از «کبر»، «حرص» و «حسادت» نام برد.

در آیات و روایات و منابع اخلاقی و تاریخی، به صفات «تکبر»، «حرص» و «حسادت» بسیار توجه شده است. این نخستین صفات رذیله هستند، که در داستان انبیا و از آغاز خلقت انسان به چشم

نقش صفات اخلاقی کبر، حرص و حسادت در پیش‌بینی روان‌آزردگی

سیدعباس ساطوریان / دانشجوی دکتری روان‌شناسی عمومی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *
sabbas61@gmail.com
دریافت: ۱۳۹۴/۴/۱۵ - پذیرش: ۱۳۹۴/۸/۲۳

چکیده

آموزه‌های اسلام رذایل اخلاقی را از منابع اصلی تهدید سلامت روان می‌داند. این پژوهش توصیفی، به منظور بررسی نقش صفات اخلاقی «کبر»، «حرص» و «حسد» در پیش‌بینی روان‌آزردگی انجام گرفته است. بدین منظور، ۳۸۴ نفر از دانشجویان دانشگاه «آزاد اسلامی» خمین به روش «نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای» انتخاب شدند. از پرسش‌نامه‌های پنج عاملی «شخصیت»، «مقیاس‌های اسلامی «حرص-قناعت»، «تکبر-تواضع» و «حسادت» برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده و با استفاده از روش همبستگی پیرسون و رگرسیون گام‌به‌گام تجزیه و تحلیل صورت گرفته است. نتایج نشان می‌دهد مؤلفه‌های «احساس محرومیت و حقارت»، «محرومیت و نیاز مادی»، «اندوه مقایسه»، «نیاز به تأیید اجتماعی»، «علاقه به سلب نعمت از دیگران»، و «مهارت‌گسیختگی مادی»، توان پیش‌بینی بخشی از واریانس روان‌آزردگی را دارد. احساس حقارت و فقدان پایگاه مطمئن درونی، متکبر، حریص و حسود را نیازمند بیرون از خود، محیط و روابط اجتماعی می‌کند و پس از آنکه با تجربه هیجانات منفی متعدد همراه شد، سبب می‌گردد فرد با سازوکارهای شناختی، هیجانی و رفتاری درصدد جبران برآید.

کلیدواژه‌ها: صفات اخلاقی، کبر، حرص، حسادت، روان‌آزردگی.

می‌خوردند. امام سجاده^ع می‌فرماید: «گناهان سرچشمه‌هایی دارند. اولین سرچشمه گناه و معصیت پروردگار تکبر است که گناه ابلیس بود و به خاطر آن، از انجام فرمان خدا امتناع کرد و تکبر ورزید و از کافران شد. و سپس حرص بود که سرچشمه گناه [به‌معنای ترک اولی] از ناحیه آدم و حوا^ع شد» (قمی، ۱۴۱۶ق، ذیل الکبر، ص ۴۰۰ و ۴۰۱). به اعتقاد بسیاری از علمای اخلاق، ریشه همه رذایل اخلاقی و همه بدبختی‌ها و صفات زشت انسانی، «تکبر استکبار» است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۱). در قرآن مجید نیز بر نقش این عنصر چنان تأکید شده که در بسیاری از جاها، گویی تنها مشخصه و خصلت کفار همین پدیده است (اعراف: ۱۴۶؛ زمر: ۶۰؛ غافر: ۶۰). اساس تکبر این است که انسان از اینکه خود را برتر از دیگری ببیند، احساس آرامش کند. بنابراین، تکبر از سه عنصر تشکیل می‌شود: نخست اینکه برای خود مقامی قایل شود. دیگر اینکه برای دیگری نیز مقامی قایل شود. مرحله سوم، اینکه مقام خود را برتر از او ببیند و احساس خوشحالی و آرامش کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۴۵).

از جمله همبسته‌های تکبر، می‌توان حالات ذیل را برشمرد: علاقه به صدرنشینی (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۲۲، ح ۶)؛ توقع سلام از دیگران داشتن (همان) گذشت نداشتن (همان، ص ۱۲۴، ح ۱۳)؛ ناتوانی در کنترل خشم (همان)؛ ریا (متقی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۷۰۱، ح ۸۵۰۶)؛ علاقه نداشتن به انجام کارهای شخصی روزانه (همان، ح ۷۷۹۳)؛ نداشتن دوست (تمیمی، ۱۳۶۶، ص ۳۱۱، ح ۷۱۶۲)؛ مجادله (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۲۲، ح ۶)؛ گرفتار شدن به گناهان (تحریری، ۱۳۹۰، ص ۳۵۵)؛ و نازیدن به قدرتمندی جسمی، زیبایی و تناسب اندام، ثروتمندی و حسب و نسب، علم و مانند آن و احساس استحقاق به‌خاطر آنها (فصلت: ۱۵)؛ امتناع از یادگیری (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۵، ح ۸۵۰)؛ نشاط نداشتن در عبادات (سیدرضی، خ ۱۹۲)؛ ترک استغفار (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۵، ص ۴۰۲)؛ تحقیر دیگران (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۰، ص ۲۱۷؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۴۲۴، ح ۸؛ هود: ۳۸ و ۳۹)؛ جهل به حق و طعنه به اهلش (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۴۲۴، ح ۹)؛ دوری از محبت خداوند (نحل: ۲۳)؛ دوری از راه راست (فاطر: ۴۳؛ اعراف: ۱۴۶؛ غافر: ۳۵)، خواری و ذلت (اعراف: ۱۳)؛ و در نهایت، عذاب (لقمان: ۷؛ جاثیه: ۸).

دومین صفت از صفات رذیله (پس از تکبر)، که در متون دینی و در داستان انبیا و آغاز خلقت انسان به چشم می‌خورد، «حرص» است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۸۱؛ قمی، ۱۴۱۶ق، ص ۴۰۱). نراقی (۱۳۸۷) در تبیین اصطلاح «حرص» می‌گوید: «حالت و صفتی است نفسانی که آدمی را بر گرد آوردن آنچه بدان نیاز ندارد، بر می‌انگیزد بی‌آنکه به حد و مقدار معینی اکتفا کند و آن

نیرومندترین شاخه‌های دوستی دنیا و مشهورترین انواع آن است». نراقی (۱۳۷۷) نیز آن را از رذایل متعلق به قوه شهوانی و صفتی نفسانی می‌داند که آدمی را به جمع بیش از آنچه به آن احتیاج دارد، وامی‌دارد. این صفت یکی از شعب حب دنیا، و از جمله صفات مهلک است. حداد عادل نیز آن را مترادف مفهوم «هلوع» در قرآن (معارج: ۱۹) می‌داند (حداد عادل، ۱۳۸۸، ج ۱۳، ص ۱۹).

در روایات اخلاقی، گاهی از الفاظ و اصطلاحاتی استفاده شده است که معنایی نزدیک حرص دارد یا ناظر به لوازم و نتایج آن است؛ مثل شُح، شَرَه و نَهَمَه (سیدرضی، ۱۳۷۸، ن ۵۳؛ ابن‌بابویه، ۱۳۶۲، ص ۵۳، ۱۷۶؛ ابن‌بابویه، ۱۳۶۱، ص ۲۴۴)، و نیز اصطلاحات «طَلَبُ الدُّنْيَا»، «جَمْعُ الْمَالِ» و «طُولُ الْأَمَلِ» (ابن‌بابویه، ۱۳۶۸، ص ۱۸۰؛ ابن‌بابویه، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۳۹؛ ابن‌بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۵۱). با این حال، در برخی روایات، اصطلاحات یاد شده در عرض «حرص» و به‌عنوان رذیله‌ای مستقل مطرح شده‌اند؛ از جمله اینکه آرزوهای دور و دراز که به همراه حرص از نتایج دنیادوستی معرفی شده است (طبرانی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۰، ص ۱۶۳؛ ابن‌بابویه، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۷۶ و ۲۷۷). «هلوع» (معارج: ۱۹) نیز از مترادف‌های حرص دانسته شده است (حداد عادل، ۱۳۸۸، ج ۱۳، ص ۱۹). البته دلیلی وجود ندارد که اصل علاقه شدید به چیزی همه جا مذموم باشد و مذمت تنها به خاطر لواحق و آثار و خصوصیات است و انحراف آن از مسیر حد مشروع نکوهش و مذمت شده است (حقانی زنجانی، ۱۳۶۱). در کتاب‌های اخلاقی (نراقی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۵؛ غزالی، ۱۳۶۸، ص ۲۳۱)، حرص در برابر «قناعت» قرار داده شده است.

سومین صفت از رذایل سه‌گانه زیربنایی که در داستان انبیا و آغاز خلقت انسان به چشم می‌خورد، «حسادت» است (قمی، ۱۴۱۶ق، ذیل الکبر، ص ۴۰۱) و در قول معصومان^ع، یکی از ریشه‌های کفر (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۸۹)، سرچشمه رذایل (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲، ص ۲۳) و انگیزه‌ای برای غرق شدن در گناهان (سیدرضی، ۱۳۷۸، ص ۵۴۱) برشمرده شده است. «حسادت» مفهومی است که تحت تأثیر فرهنگ قرار می‌گیرد و بیشتر مردم آن را تجربه کرده‌اند (شاک (Schoeck)، ۱۹۶۹؛ اسمیت (Smith) و همکاران، ۱۹۹۹). در آیات و روایات و منابع اخلاقی و تاریخی به این مفهوم بسیار توجه شده است. طبق برخی از آیات و روایات، حسود به لحاظ هیجانی، دچار آسیب‌هایی در گذشته بوده است (نوری طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۱۲، ص ۱۷؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۲۸؛ ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۲۰، ص ۲۲۱) و باورهای اشتباهی در ارتباط با خداوند، خود، دیگران و ماهیت دنیا دارد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۸۹؛ اعراف: ۱۲؛ قتال نیشابوری، ۱۳۷۵ق، ص ۴۴۸؛ اعراف: ۶۳).

از نگاه /سمیت و همکاران (۱۹۹۴)، حسادت دو بخش اصلی دارد: خصومت و اندوه. «خصومت» با خواسته‌ای نادرست و خشم حاصل از باور ذهنی به بی‌عدالتی همراه است، و «اندوه» با احساس حقارت حاصل از مقایسه ناکارآمد اجتماعی (میلفانت (Milfont) و گوویا (Gouveia)، ۲۰۰۹).

تحقیقات نشان داده است مذهب با مقیاس روان‌آزردگی رابطه‌ای منفی دارد (فرنسیس و همکاران، ۱۹۹۵؛ لوئیس و ملتبی، ۱۹۹۵؛ ملتبی، ۱۹۹۹؛ اسمیت، ۱۹۹۶). با توجه به تولید سنجۀ معتبر رذایل زیربنایی کبر، حرص و حسادت در ماه‌های اخیر، پژوهشی که آنها را در کنار ویژگی شخصیتی روان‌آزردگی قابل بررسی قرار دهد، وجود ندارد از این رو، هدف پژوهش، چیز آزمون این فرضیه‌هاست که صفات اخلاقی «کبر»، «حرص» و «حسادت» رابطه معناداری با روان‌آزردگی دارند و بخش معناداری از واریانس آن را تبیین می‌کنند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر توصیفی از نوع همبستگی است. جامعه آماری این پژوهش؛ تمام دانشجویان دانشگاه «آزاد اسلامی» واحد خمین (۱۱۰۰ تن) هستند که تعداد ۳۸۴ تن (بیش از تعداد ۲۸۵ تن که طبق جدول مورگان، باید حجم نمونه پژوهش را تشکیل دهند) به روش «نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای» انتخاب شدند و با پاسخ‌گویی به پرسش‌نامه‌های پنج عاملی «شخصیت» NEO-FFI-60، مقیاس ۲۳ گویه‌ای «تکبر- تواضع» (هراتیان و همکاران، ۱۳۹۲)، مقیاس ۱۸ گویه‌ای «حرص- قناعت» (هراتیان و همکاران، ۱۳۹۳)، و مقیاس ۳۰ گویه‌ای «حسادت» (هراتیان و همکاران، بی‌تا) در پژوهش شرکت کردند.

ابزارهای پژوهش

مقیاس اسلامی «تکبر- تواضع» (ISP-H)، مقیاس اسلامی «تکبر- تواضع» براساس قرآن کریم و روایات پیامبر و اهل‌بیت^{علیهم‌السلام} و به منظور سنجش رذیله اخلاقی «تکبر» و فضیلت اخلاقی «تواضع»، توسط هراتیان و همکاران او (۱۳۹۲) ساخته شده است. چهار عامل مربوط به تکبر در این پرسش‌نامه ۲۳ گویه‌ای، عبارت است از:

۱. «نپذیرفتن دیگران»؛ به معنای به رسمیت نشناختن استعدادها، توانایی‌ها و ارزشمندی دیگران و نوعی خودبرتربینی شناختی و رفتاری که تعامل مثبت و کارآمد با دیگران را به خطر می‌اندازد.

در متون دینی، به برخی از همبسته‌های شناختی، عاطفی و رفتاری حسادت اشاره شده است که از آن جمله می‌توان این حالات را برشمرد: نپذیرفتن حقیقت (شوری: ۱۴)؛ خطا در ارزیابی تقدیر الهی (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۸۹)؛ نپذیرفتن تقدیر الهی (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ج ۱۳۱۷)؛ باور نکردن برتری دیگران (مؤمنون: ۴۷؛ دیملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۳۰)؛ خود برتربینی (اعراف: ۱۲)؛ نادانی درباره ماهیت دنیا (فتال نیشابوری، ۱۳۷۵ق، ص ۴۴۹)؛ تعجب از برتری دیگران (اعراف: ۶۳)؛ اندوه؛ دوام نداشتن دوستی (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲، ص ۱۷)؛ تلخ‌کامی؛ کینه؛ آرزوی سلب نعمت محسود، حسرت، احساس حقارت، بی‌حوصلگی؛ بیماری روانی (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ج ۸۵۹، ۶۷۸۸، ۶۷۸۷، ۶۸۰۴، ۶۸۴۴، ۶۸۵۰، ۶۸۵۲ و ۶۸۵۵)؛ نارضایتی از زندگی (ابن‌شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۲۱)؛ خوشحالی در ناخوشی‌ها؛ ناراحتی در خوشی‌ها (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ج ۸۳۸؛ آل‌عمران: ۱۲۰)؛ خشم به صاحبان نعمت (شهید ثانی، ۱۳۹۰ق، ص ۵۵)؛ افسردگی، نداشتن آرامش؛ احساس تأسف (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۲۰، ص ۳۳۶)؛ پرخاشگری سریع؛ سخت‌دلی؛ بی‌قراری (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۰، ص ۲۵۶)؛ طمع در نعمت دیگران (نساء: ۵۴)؛ آرزوی سقوط معنوی رقیب (بقره: ۱۰۹)؛ حرص به داشته‌های دیگران (نساء: ۳۲)؛ غیبت و سرزنش (دیملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۳۰)؛ بخل (کراجکی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۳۶)؛ کوتاهی در ستودن (سیدرضی، ۱۳۷۸، ج ۳۴۷)، قدرناشناسی (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۲۳۲)؛ اظهار دوستی؛ بغض درونی (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ج ۶۸۴۱)؛ خیره شدن به نعمت دیگران (بحرانی، ۱۴۱۶ق، ج ۸، ص ۴۳۷)؛ ضربه به نزدیکان (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۳۱۷)؛ تحقیر (انعام: ۵۳؛ زخرف: ۳۱)؛ دورویی (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۴۱۸).

«حسادت» در روان‌شناختی غرب نیز مطمح‌نظر قرار گرفته است. براساس راهنمای تشخیصی و آماری اختلالات روانی (DSM) (۱۳۸۱)، یکی از معیارهای تشخیصی اختلال شخصیت خودشیفته این است که فرد، غالباً به دیگران حسد می‌ورزد یا اعتقاد دارد که دیگران به او حسادت او می‌کنند (زلتان‌کریزان (Zlatan Krizan) و جوهر (Johar)، ۲۰۱۲). «حسادت»، مفهومی پیچیده و معماگونه است و معمولاً با یک احساس نامعقول، غیرمنطقی، نسنجیده، بدخواهانه یا ناروا همراه است (پایگاه دائرةالمعارف استنفورد، ذیل «Envy»). به نظر تسر (Tesser) (۱۹۹۱) و /سمیت و کیم (۲۰۰۷) حسادت ابتدا از مقایسه اجتماعی با فردی بالادست که به‌طور کلی مشابه اوست ناشی می‌شود، به استثنای ویژگی بارزی که محسود واقع شده است. دوم ماهیت برتری‌جویی فرد حسود است که به سبب وابستگی به محیط، دچار تحریک قوی احساس می‌شود.

۲. «ضعف هیجان و معرفت دینی»؛ این ویژگی در افراد متکبر، به معنای ضعف شناختی آنها نسبت به اصول دین و فقدان هیجان لازم در انجام تکالیف و آیین‌های دینی است.

۳. «احساس حقارت و خودسرزنش‌گری»؛ که در حوزه‌های فردی، افت حرمت خود و عزت نفس را در پی دارد و در حوزه‌های اجتماعی، دفاع خودمحورانه و سازوکارهای دفاعی ناپخته را موجب می‌شود.

۴. «نیاز به تأیید اجتماعی»؛ نشانگر ویژگی فردی است که منبعی درونی ثابت و قوی برای تولید هیجان مثبت ندارد و تلاش می‌کند این خلأ را در روابط اجتماعی بیابد. پاسخ‌نامه دارای یک طیف ۴ گزینه‌ای از «کاملاً موافقم» تا «کاملاً مخالفم» است. بررسی روایی مقیاس با روش‌های «روایی محتوا» (نظر کارشناسان)، میزان ۹۴/۳۸ درصدی موافقت کارشناسان و معناداری ضریب تطابق کندال، قوت روایی محتوای مقیاس را نشان می‌دهد. ضریب بازآزمایی ۰/۸۵۷ و ضریب دونیمه‌سازی ۰/۷۸۱ نشانگر اعتبار قوی این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس برابر با ۰/۸۳۷ محاسبه شد که بیانگر همسانی درونی مناسب این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ برای چهار عامل - به ترتیب - ۰/۶۵۸، ۰/۶۷۰، ۰/۷۵۹ و ۰/۶۳۲ است. شاخص‌های برازندگی نیز برازش مناسب الگو را نشان داد (هراتیان و همکاران، ۱۳۹۲). آلفای کرونباخ این ابزار در پژوهش حاضر ۰/۷۲۹ به دست آمد.

مقیاس اسلامی «حرص-قناعت» (ISGC): مقیاس اسلامی «حرص-قناعت» توسط هراتیان و همکاران (۱۳۹۳) ساخته شده است. چهار عامل مربوط به حرص در این پرسش‌نامه ۱۸ گویه‌ای، عبارت است از:

۱. «دل مشغولی مادی»؛ به معنای داشتن یک دغدغه نسبتاً دایم درباره آینده مادی و احساس ناخرسندی نسبت به وضعیت موجود، در مقابل احساس امنیت مادی؛

۲. «مهارگیختگی مادی»؛ گویای ویژگی افرادی است که در کنترل تکانه‌های مادی از موفقیت کمی برخوردارند.

۳. «ضعف معرفت و هیجان دینی»؛ به معنای ضعف شناختی نسبت به اصول و فروع دین و فقدان هیجان لازم در انجام تکالیف و آیین‌های دینی در مقابل باور و پایبندی درون‌سو به اصول و فروع دین.

۴. «احساس محرومیت و نیاز مادی»؛ به معنای احساس محرومیت در زمینه امکانات مادی و رفاهی، در مقابل رضایتمندی مادی.

پاسخ‌نامه دارای یک طیف ۴ گزینه‌ای از «کاملاً موافقم» تا «کاملاً مخالفم» است. بررسی روایی مقیاس با روش‌های روایی محتوا (نظر کارشناسان) میزان ۹۱/۱۴ درصدی موافقت کارشناسان را نشان می‌دهد. ضریب دو نیمه‌سازی ۰/۸۲۳ نشانگر اعتبار قوی این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس برابر با ۰/۸۶۳ محاسبه شد که بیانگر همسانی درونی مناسب این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ برای چهار عامل - به ترتیب - ۰/۷۹۳، ۰/۵۸۳، ۰/۶۳۶ و ۰/۶۹۸ است. شاخص‌های برازندگی در تحلیل عاملی تأییدی نیز برازش مناسب الگوی این مقیاس را تأیید کرد. آلفای کرونباخ این ابزار در پژوهش حاضر، ۰/۸۱ به دست آمد.

مقیاس اسلامی حسادت (ISE-R): فرم تجدید نظر شده مقیاس اسلامی حسادت توسط ولی‌زاده و همکاران (بی‌تا) ساخته شده است. چهار عامل مربوط به حسادت در این پرسش‌نامه ۳۰ گویه‌ای عبارت است از:

۱. «آزردگی از موفقیت دیگران»؛ به معنای ناراحتی از داشته‌ها و موفقیت‌های دیگران است و وجود نوعی هیجان منفی یا تنش را گزارش می‌کند. بی‌حوصلگی، عصبانیت، بازدارنده رفتار مثبت و رفتار مخالف از دیگر نشانه‌های این عامل است.

۲. «احساس محرومیت و حقارت»؛ بیانگر فعال شدن احساس کهنتری فرد در روابط اجتماعی و بالتبع، احساس محرومیت اوست. بی‌قراری، عصبی شدن در روابط و نپذیرفتن حق از جمله نشانگان این عامل است که با سازوکارهایی همچون نارزنده‌سازی دیگران، مظلوم‌انگاری خود و رفتار دولایه همراه است.

۳. «علاقه به سلب نعمت از دیگران»؛ بیانگر علاقه درونی یا تلاش بیرونی فرد برای سلب نعمت از دیگری و تصاحب آن برای خود است. دورویی، انتقام‌جو بودن، غیبت و تهمت از نشانگان این عامل است.

۴. «اندوه مقایسه»؛ گویای اندوه حاصل از مقایسه ناکارآمد با بالادست است. بیمار، که پایگاه درونی قوی برای سنجش خود ندارد، گرفتار هیجان منفی حاصل از احساس محرومیت خود نسبت به دیگران است که همین به حسرت، آرزومندی متوهمانه و حتی نارضایتی از تقدیر الهی نیز منجر می‌گردد.

پاسخ‌نامه دارای یک طیف ۴ گزینه‌ای از «کاملاً موافقم» تا «کاملاً مخالفم» است. در بررسی روایی مقیاس، ضریب دو نیمه‌سازی ۰/۸۹ نشانگر اعتبار قوی این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس برابر با ۰/۹۳ محاسبه شد که بیانگر همسانی درونی مناسب این مقیاس است. ضریب آلفای

جدول ۱. اطلاعات توصیفی متغیرهای پژوهش (n=۳۸۴)

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	کمینه	بیشینه
کبر	نپذیرفتن دیگران	۱۱/۵۴	۲/۴۲	۵
	معرفت و هیجان دینی	۸/۷۹	۱/۶۷	۵
	احساس حقارت	۲۲/۳۷	۴/۱۰	۱۲
	نیاز به تأیید اجتماعی	۸/۷۸	۱/۷۴	۳
	کل	۵۱/۵۰	۷/۲۸	۲۹
حرص	دل‌مشغولی مادی	۹/۵۷	۲/۶۷	۴
	مهارت‌گسیختگی مادی	۶/۱۴	۱/۸۷	۳
	ضعف معرفت و هیجان دینی	۱۱/۶۷	۲/۵۴	۶
	احساس محرومیت و نیاز مادی	۱۰/۱۴	۲/۷۰	۴
	کل	۳۷/۵۳	۷/۴۸	۱۹
حسادت	آزردگی از موفقیت دیگران	۲۵/۴۸	۸/۵۱	۱۲
	احساس محرومیت و حقارت	۲۵/۳۸	۵/۷۲	۹
	علاقه به سلب نعمت از دیگران	۸/۷۶	۳/۸۳	۵
	اندوه مقایسه	۱۳/۷۱	۴/۸۴	۶
	کل	۷۳/۳۵	۱۹/۴۷	۳۳
شخصیت	روان‌آزردگی	۳۵/۲۴	۷/۴۲	۱۴
	برون‌گرایی	۴۰/۴۹	۶/۲۰	۲۳
	تجربه‌پذیری	۳۸/۴۹	۴/۶۰	۲۴
	موافق بودن	۴۱/۷۹	۵/۵۵	۲۴
	با وجدان بودن	۴۴/۵۵	۶/۷۰	۲۶

در جدول‌های ۲ و ۳ نتایج همبستگی و رگرسیون میان صفات اخلاقی «کبر»، «حرص»، «حسادت» و «روان‌آزردگی» ارائه شده است:

جدول ۲. ضریب همبستگی کبر، حرص و حسادت با روان‌آزردگی

۴	۳	۲	۱	
			۱	۱. حرص
		۱	***۰/۵۹۸	۲. تکبر
	۱	***۰/۵۲۹	***۰/۴۹۲	۳. حسادت
۱	***۰/۳۹۷	***۰/۳۳۴	***۰/۳۳۳	۴. روان‌آزردگی

کرونباخ برای چهار عامل - به ترتیب - ۰/۸۷، ۰/۷۶، ۰/۶۹ و ۰/۷۹ است. شاخص‌های برازندگی در تحلیل عاملی تأییدی نیز برازش مناسب الگوی این مقیاس را تأیید رسد. آلفای کرونباخ این ابزار در پژوهش حاضر ۰/۸۹۵ به‌دست آمد.

پرسش‌نامه شخصیتی NEO- FFI-60: این پرسش‌نامه توسط مک‌کرا و کاستا در سال ۱۹۸۹ ساخته و از ۶۰ گویه تشکیل شده است که بر اساس مقیاس لیکرت ۵ گزینه‌ای از «کاملاً مخالفم» تا «کاملاً موافقم» نمره‌گذاری می‌گردد. هر دوازده گویه آن یکی از پنج عامل بزرگ شخصیت (روان‌آزردگی، برون‌گرایی، تجربه‌پذیری، سازگاری، و مسئولیت‌پذیری) را می‌سنجد. این پرسش‌نامه در ایران توسط گروسسی (۱۳۷۷) هنجاریابی شده و اعتبار آن توسط آزمون - آزمون مجدد در خصوص ۲۰۸ تن از دانشجویان به فاصله ۳ ماه - به ترتیب - ۰/۸۳، ۰/۷۵، ۰/۸۰، ۰/۷۹ و ۰/۷۹ برای عوامل C, A, O, E, N به‌دست آمده است. همچنین در تحقیق ملازاده (۱۳۸۱) آلفای کرونباخ برای روان‌آزردگی ۰/۸۶، برون‌گرایی ۰/۸۳، گشودگی ۰/۷۴، موافق بودن ۰/۷۶، با وجدان بودن ۰/۷۸ و آلفای کل برابر ۰/۸۳ به‌دست آمده است (فتوح‌آشتیانی و داستانی، ۱۳۸۹، ص ۵۰). آلفای کرونباخ این ابزار در پژوهش حاضر ۰/۶۵ به‌دست آمد.

روش اجرا

برای گردآوری اطلاعات، محقق پس از انتخاب تصادفی چندمرحله‌ای از میان رشته‌ها و کلاس‌ها، با مراجعه به کلاس‌ها و با ارائه توضیحات لازم درباره اهداف پژوهش و نحوه پاسخ‌دهی به پرسش‌های آزمون، پرسش‌نامه‌ها به شرکت‌کنندگان ارائه و از آنها خواسته شد پس از خواندن شیوه‌نامه کتبی آنها، با دقت به گزاره‌ها پاسخ دهند و مشخصات جمعیت‌شناختی را درج کنند. از ۴۰۰ پرسش‌نامه توزیع شده، تعداد ۳۸۴ پرسش‌نامه دارای پاسخ کامل، به کمک نسخه ۱۸ نرم‌افزار SPSS نمره‌گذاری و تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، از آزمون تحلیل رگرسیون برای تعیین نقش پیش‌بین صفات اخلاقی «کبر»، «حرص» و «حسادت» در روان‌آزردگی استفاده شد. در جدول (۱) شاخص‌های توصیفی شامل میانگین، انحراف استاندارد، حداقل و حداکثر نمره برای خرده‌مقیاس‌های کبر، حرص، حسادت و شخصیت به تفکیک درج شده است.

جدول ۳. رگرسیون گام به گام به‌منظور پیش‌بینی روان‌آزردگی بر اساس کبر، حرص و حسادت

الگو	SS	Df	MS	F	p
۱	رگرسیون	۴۰۰۴/۵۱	۱	۸۹/۴۷	۱/۰۰
	باقیمانده	۱۷۰۹۶/۹۸	۳۸۲	۴۴/۷۵	
۲	رگرسیون	۴۷۹۱/۱۴	۲	۵۵/۹۵	۱/۰۰
	باقیمانده	۱۶۳۱۰/۳۵	۳۸۱	۴۲/۸۰	
۳	رگرسیون	۵۰۹۰/۴۶	۳	۴۰/۲۷	۱/۰۰
	باقیمانده	۱۶۰۱۱/۰۳	۳۸۰	۴۲/۱۳	
۴	رگرسیون	۵۳۱۰/۷۹	۴	۳۲/۳۵	۱/۰۰
	باقیمانده	۱۵۷۳۰/۷۰	۳۷۹	۴۱/۵۰	
۵	رگرسیون	۵۵۵۳/۰۲	۵	۲۷/۰۰	۱/۰۰
	باقیمانده	۱۵۵۴۸/۴۶	۳۷۸	۴۱/۱۳	
۶	رگرسیون	۵۷۱۱/۲۸	۶	۲۳/۳۱	۱/۰۰
	باقیمانده	۱۵۳۹۰/۲۱	۳۷۷	۴۰/۸۲	
الگوی ۱. احساس محرومیت و حقارت					
الگوی ۲. احساس محرومیت و حقارت، محرومیت و نیاز مادی					
الگوی ۳. احساس محرومیت و حقارت، محرومیت و نیاز مادی، و اندوه مقایسه					
الگوی ۴. احساس محرومیت و حقارت، محرومیت و نیاز مادی، اندوه مقایسه، و نیاز به تأیید اجتماعی					
الگوی ۵. احساس محرومیت و حقارت، محرومیت و نیاز مادی، اندوه مقایسه، نیاز به تأیید اجتماعی، و علاقه به سلب نعمت از دیگران					
الگوی ۶. احساس محرومیت و حقارت، محرومیت و نیاز مادی، اندوه مقایسه، نیاز به تأیید اجتماعی، علاقه به سلب نعمت از دیگران، و مهارت‌گسیختگی مادی					
متغیر وابسته: روان‌آزردگی					

در جدول ۳ نتایج تحلیل رگرسیون به‌منظور پیش‌بینی روان‌آزردگی بر اساس صفات اخلاقی «کبر»، «حرص» و «حسادت» آورده شده است. همان‌گونه که در جدول نیز مشاهده می‌شود، بر اساس رگرسیون خطی گام به گام، «روان‌آزردگی» به‌عنوان متغیر ملاک، و عوامل تکبر، حرص و حسادت به‌عنوان متغیرهای پیش‌بین وارد معادله شدند. از میان عوامل کبر، حرص، و حسادت، مؤلفه‌های «احساس محرومیت و حقارت»، «محرومیت و نیاز مادی»، «اندوه مقایسه»، «نیاز به تأیید اجتماعی»، «علاقه به سلب نعمت از دیگران»، و «مهارت‌گسیختگی مادی» توان پیش‌بینی روان‌آزردگی را دارند. نسبت‌های معنادار F بیانگر آن است که متغیرهای پیش‌بین از قدرت تبیین خوبی برخوردارند ($P < ۰/۰۰۱$).

جدول ۴. ضریب تعیین و ضرایب رگرسیون مربوط به پیش‌بینی روان‌آزردگی بر اساس عوامل کبر، حرص و حسادت

الگو	B	β	t	P	R	R ^۲	SE
۱	۰/۵۶۵	۰/۴۳۶	۹/۴۵	۰/۰۰۱	۰/۴۳۶	۱۹۰	۶/۶۹
۲	۰/۴۴۶	۰/۳۴۴	۶/۸۹	۰/۰۰۱	۰/۴۷۷	۰/۲۲۷	۶/۵۴
	۰/۵۸۷	۰/۲۱۴	۴/۲۸	۰/۰۰۱			
۳	۰/۳۶۰	۰/۲۷۸	۵/۰۲	۰/۰۰۱	۰/۴۹۱	۰/۲۴۱	۶/۴۹
	۰/۴۵۴	۰/۱۶۵	۳/۱۴	۰/۰۰۲			
۴	۰/۲۳۶	۰/۱۵۴	۲/۶۶	۰/۰۰۸			
	۰/۳۲۰	۰/۲۴۷	۴/۳۹	۰/۰۰۱	۰/۵۰۵	۰/۲۵۵	۶/۴۴
	۰/۴۰۵	۰/۱۴۸	۲/۷۹	۰/۰۰۵			
	۰/۲۳۲	۰/۱۵۱	۲/۶۴	۰/۰۰۹			
۵	۰/۵۲۴	۰/۱۲۳	۲/۵۹	۰/۰۱۰			
	۰/۳۶۳	۰/۲۸۰	۴/۸۱	۰/۰۰۱	۰/۵۱۳	۰/۲۶۳	۶/۴۱
	۰/۴۰۳	۰/۱۴۷	۲/۷۹	۰/۰۰۵			
	۰/۳۰۶	۰/۱۹۹	۳/۲۴	۰/۰۰۱			
	۰/۵۱۵	۰/۱۲۱	۲/۵۶	۰/۰۱۱			
۶	-۰/۲۳۲	-۰/۱۱۷	۲/۱۰	۰/۰۳۶			
	۰/۳۵۸	۰/۲۷۶	۴/۷۶	۰/۰۰۱	۰/۵۲۰	۰/۲۷۱	۶/۳۸
	۰/۳۱۳	۰/۲۹۴	۳/۳۵	۰/۰۰۱			
	۰/۵۰۸	۰/۱۱۹	۲/۵۴	۰/۰۱۱			
	-۰/۲۸۷	-۰/۱۴۵	-۲/۵۳	۰/۰۱۲			
	۰/۴۲۰	۰/۱۰۶	۱/۹۶	۰/۰۵۰			

در جدول ۴، ضریب تعیین و نسبت‌های تحلیل رگرسیون ارائه شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، احساس محرومیت و حقارت از توانایی تبیین ۱۹ درصد از واریانس تغییرات روان‌آزردگی به صورت معنادار برخوردار است. مؤلفه‌های احساس محرومیت و حقارت و «نیاز مادی» با هم از توانایی تبیین ۲۲/۷ درصد از واریانس تغییرات روان‌آزردگی را به صورت معنادار برخوردارند. با اضافه شدن مؤلفه «اندوه مقایسه»، این میزان به ۲۴/۱ درصد می‌رسد. مؤلفه‌های «احساس محرومیت و حقارت» و «نیاز مادی»، «اندوه مقایسه»، و «نیاز به تأیید اجتماعی» با هم توانایی تبیین ۲۵/۵ درصد از واریانس تغییرات روان‌آزردگی را به صورت معنادار دارند که با اضافه شدن مؤلفه علاقه به سلب نعمت از دیگران، این میزان به ۲۶/۳ می‌رسد. در مجموع مؤلفه‌های «احساس محرومیت و حقارت»، «نیاز مادی»، «اندوه مقایسه»، «نیاز به تأیید اجتماعی»، علاقه به سلب نعمت از دیگران و «مهارت‌گسیختگی مادی» با هم توانایی تبیین ۲۷/۱ درصد از واریانس تغییرات روان‌آزردگی را به صورت معنادار دارد.

بنابراین، با توجه به این نتایج، از میان ابعاد مذکور، مؤلفه «احساس محرومیت و حقارت» سهم بیشتری نسبت به دیگر مؤلفه‌ها در پیش‌بینی روان‌آزردگی دارد.

ضرایب رگرسیون متغیرهای پیش‌بین نیز نشان می‌دهد که احساس محرومیت و حقارت ($\beta = 0/436$) با توجه به آماره t می‌تواند تغییرات مربوط به روان‌آزردگی را با اطمینان ۹۹ درصد پیش‌بینی کند. همچنین در الگوی دوم، با اضافه شدن متغیر «نیاز مادی» با توجه به آماره t دو متغیر «محرومیت و نیاز مادی» ($\beta = 0/214$)، و «احساس محرومیت و حقارت» ($\beta = 0/344$) با هم می‌توانند تغییرات مربوط به روان‌آزردگی را با اطمینان ۹۹ درصد پیش‌بینی کنند. در الگوی سوم، با اضافه شدن متغیر «اندوه مقایسه» با توجه به آماره t سه متغیر «اندوه مقایسه» ($\beta = 0/154$)، «احساس محرومیت و حقارت» ($\beta = 0/278$)، و «نیاز مادی» ($\beta = 0/165$) با هم می‌توانند تغییرات مربوط به روان‌آزردگی را با اطمینان ۹۵ درصد پیش‌بینی کنند. در الگوی چهارم، با اضافه شدن متغیر «نیاز به تأیید اجتماعی» با توجه به آماره t چهار متغیر «نیاز به تأیید اجتماعی» ($\beta = 0/123$)، «اندوه مقایسه» ($\beta = 0/151$)، «احساس محرومیت و حقارت» ($\beta = 0/247$)، و «نیاز مادی» ($\beta = 0/148$) با هم می‌توانند تغییرات مربوط به روان‌آزردگی را با اطمینان ۹۵ درصد پیش‌بینی کنند. در الگوی پنجم، با اضافه شدن متغیر علاقه به سلب نعمت از دیگران، با توجه به آماره t پنج متغیر علاقه به «سلب نعمت از دیگران» ($\beta = -0/117$)، «نیاز به تأیید اجتماعی» ($\beta = 0/121$)، «اندوه مقایسه» ($\beta = 0/199$)، «احساس محرومیت و حقارت» ($\beta = 0/280$)، و «نیاز مادی» ($\beta = 0/147$) با هم می‌توانند تغییرات مربوط به روان‌آزردگی را با اطمینان ۹۵ درصد پیش‌بینی کنند. در الگوی ششم، با اضافه شدن متغیر «مهارت‌گسیختگی مادی»، با توجه به آماره t شش متغیر «مهارت‌گسیختگی مادی» ($\beta = -0/106$)، علاقه به «سلب نعمت از دیگران» ($\beta = -0/145$)، «نیاز به تأیید اجتماعی» ($\beta = 0/119$)، «اندوه مقایسه» ($\beta = 0/204$)، «احساس محرومیت و حقارت» ($\beta = 0/276$)، و «نیاز مادی» ($\beta = 0/100$)، با هم می‌توانند تغییرات مربوط به روان‌آزردگی را با اطمینان ۹۵ درصد پیش‌بینی کنند.

نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر بررسی نقش صفات اخلاقی «کبر»، «حرص» و «حسد» در پیش‌بینی ویژگی شخصیتی «روان‌آزردگی» بود. همان‌گونه که نتایج رگرسیون نشان داد، از میان ابعاد صفات اخلاقی «کبر»، «حرص» و «حسادت»، مؤلفه‌های «احساس محرومیت و حقارت»، «محرومیت و نیاز مادی»، «اندوه مقایسه»، «نیاز به تأیید اجتماعی»، علاقه به «سلب نعمت از دیگران»، و مهارت‌گسیختگی مادی توان پیش‌بینی روان‌آزردگی را دارند. بنابراین، فرضیه پژوهش در خصوص وجود رابطه معنادار میان هر سه

صفت اخلاقی «کبر»، «حرص» و «حسد» با روان‌آزردگی و توان پیش‌بینی بخش معناداری از واریانس آن تأیید شد. هرچند مطالعه همسو یا ناهم‌سوی مستقیم روان‌شناختی در این خصوص یافت نشد، اما این یافته‌ها همسو با برخی نصوص اسلامی است (مانند تمیمی‌آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۲۸؛ ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۲۰، ص ۳۳۶؛ مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۰، ص ۲۱۷).

در تبیین نقش صفات اخلاقی «کبر»، «حرص» و «حسادت» در پیش‌بینی روان‌آزردگی، می‌توان به این نکته اشاره کرد که آموزه‌های اسلامی زمینه اصلی کبر، حرص و حسد را آسیب‌های شخصیتی می‌داند که فرد در گذشته گرفتار آن شده است؛ یعنی حقارت، نقص و شرمی که فرد در درون خود احساس می‌کند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۸۹) و به لحاظ ارزشی، خود را ارزشمند و دوست داشتنی نمی‌یابد. به نظر می‌رسد چنین برداشتی از خود، با اضطراب و خشم نیز همراه بود و سبب می‌گردد فرد با سازوکارهای شناختی، هیجانی و رفتاری درصدد جبران برآید و با روی آوردن به عالم خیال و توهم و تخیل کمالات مستقل (تحریری، ۱۳۹۰، ص ۳۵۵) و ایجاد شناخت‌های غلط از خود مبنی بر استحقاق، بزرگ‌منشی و برتری خود بر دیگران (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، ص ۴۳۷) و بروز رفتارهای بیمارگونه در رابطه با عدم حقارت خود و تحقیر دیگران، به جبران نوروتیک ضعف، نقص و کمبودهای روان‌شناختی خود اقدام کند تا به‌طور موقت از میزان اضطراب و خشم خود بکاهد. فقدان پایگاه مطمئن درونی برای ایجاد خودپنداره مثبت و هویت منسجم، متکبر و حسود را نیازمند بیرون از خود، محیط و روابط اجتماعی می‌کند. چنین افرادی نیازمند تأیید دیگران هستند و در برابر انتقاد و حتی نصیحت، واکنش منفی نشان می‌دهند. شاید نپذیرفتن دیدگاه و شخصیت دیگران از سوی افراد متکبر، مقابله‌ای ناهشیارانه برای سرکوب یا مخفی کردن همین نیاز به دیگران باشد. بنابراین، احساس ضعف و حقارت درونی زمینه‌ساز عدم تعادل روانی و روان‌آزردگی در افراد متکبر و حسود می‌شود.

در تبیین یافته‌های مربوط به رابطه میان کبر، حرص و روان‌آزردگی، می‌توان گفت: افراد روان‌آزرده دارای ویژگی‌های اضطراب، خصومت، زودرنجی و غیرقابل‌پیش‌بینی بودن هستند (حقیقی و سماواتیان، ۱۳۹۰) همان‌گونه که اشاره شد، بازخوردهای افراد متکبر، حریص و حسود نشان می‌دهد که این افراد به لحاظ هیجانی، دچار آسیب‌هایی در گذشته بوده‌اند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۸۹) و چون هیجان مخرب در سازگاری فرد و محیط تأثیر دارد، افراد روان‌آزرده احتمال بیشتری دارد که دارای باورهای غیرمنطقی باشند، قدرت کمتری در کنترل تکانه‌ها داشته باشند و میزان سازش ضعیف‌تری با دیگران و شرایط استرس‌زا نشان دهند (فتحی‌آشتیانی و داستانی، ۱۳۸۹، ص ۴۰).

منابع

نهج البلاغه، ۱۳۷۸، ترجمه محمد میردشتی، تهران، کاشف.

ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه‌الله، ۱۴۰۴ق، *شرح نهج البلاغه*، محمد ابوالفضل ابراهیم، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.

ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۳۶۱، *معانی الاخبار*، قم، علی‌اکبر غفاری.

____، ۱۳۶۲، *کتاب الخصال*، قم، علی‌اکبر غفاری.

____، ۱۳۶۳، *عیون اخبار الرضا*، قم، چاپ مهدی لاجوردی.

____، ۱۳۶۸، *عیون اخبار الرضا*، قم، چاپ مهدی لاجوردی.

ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱۴۰۴ق، *تحف العقول*، محقق علی‌اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.

اسمیت، ادوارد و همکاران، ۲۰۰۳، *زمینه روان‌شناسی هیلگارد*، ترجمه نصرت‌الله پورافکاری، تهران، آینده‌سازان.

انجمن روان‌پزشکی آمریکا، ۱۹۹۴، *متن تجدیدنظرشده راهنمای تشخیصی و آماری اختلالات روانی*، ترجمه محمدرضا نیکخو و هامایاک آوادیس‌یانس، تهران، سخن.

بحرانی، سیدهاشم، ۱۴۱۶ق، *البرهان فی تفسیر القرآن*، تحقیق قسم الدراسات الاسلامیه موسسه البعثه، تهران، بنیاد بعثت.

تحریری، محمدباقر، ۱۳۹۰، *عروج عقل شرح حدیث عقل و جهل*، تهران، علمی و فرهنگی.

تمیمی آمدی، عبدالواحد، ۱۳۶۶، *غررالحکم و دررالکلم*، دفتر تبلیغات اسلامی.

حداد عادل، غلامعلی، ۱۳۸۸، *دانشنامه جهان اسلام*، تهران، بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.

حقانی زنجان، حسین، ۱۳۶۱، «انگیزه‌های حرص»، *درس‌هایی از مکتب اسلام*، ش ۲۶۴، ص ۳۱-۳۵.

حقیقی، عالیه و حسین سماواتیان، ۱۳۹۰، «رابطه ویژگی‌های شخصیتی همکاران با نحوه ارزیابی آنان از عملکرد سرپرستان و مدیران»، *دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی*، سال دوازدهم، ش ۴ و ۶، ص ۸۱-۹۰.

دیلمی، حسن‌ابن احمد، ۱۴۱۲ق، *إرشاد القلوب إلی الصواب*، قم، شریف رضی.

شهید ثانی، زین‌الدین بن علی، ۱۳۹۰ق، *کشف الریبه*، بی‌جا، دارالمرتضوی للنشر.

طبرانی، سلیمان بن احمد، ۱۴۰۴ق، *المعجم الکبیر*، بیروت، چاپ حمدی عبدالمجید سلفی.

غزالی، محمد بن محمد، ۱۳۶۸، *احیاء علوم الدین*، تهران، حسین خدیوجم.

فتال نیشابوری، محمدابن احمد، ۱۳۷۵ق، *روضه الواعظین و بصیره المتعظین*، قم، شریف رضی.

فتحی آشتیانی، علی و محبوبه داستانی، ۱۳۸۹، *آزمون‌های روان‌شناختی، ارزشیابی شخصیت و سلامت روان*، ج

چهارم، تهران، بعثت.

قمی، شیخ عباس، ۱۴۱۶ق، *سفینه البحار و مدینه الحکم والآثار*، تهران، اسوه.

از سوی دیگر، این احتمال وجود دارد که متکبر باورهای غلطی مبنی بر توانمندی و جایگاه اجتماعی خود دارد و همین موضوع می‌تواند زمینه‌نا سازگاری با دیگران را در افراد متکبر به وجود آورد و به دلیل حقارتی که متکبر و حسود در درون خود احساس می‌کنند و برتری که در دیگران نسبت به خود می‌یابند، مدام خشم و خصومت را نسبت به دیگران تجربه می‌کند و معمولاً آن را در قالب تحقیر دیگران بروز می‌دهند.

حریص نیز باورهای غلطی دارد مبنی بر ترس از فقر، بدبینی، ناامیدی نسبت به خداوند، آرزوهای دور و دراز، نارضایتی از وضع موجود و حساب و کتاب، که آرامش این را در پی نخواهد داشت. شاید بتوان گفت: حریص دارای یک خلأ است که به احساس امنیت درونی او برمی‌گردد از این رو، با داشتن بیشتر، می‌خواهد این احساس کمبود را از بین ببرد و جبران کند، و حال آنکه احساس امنیت یک احساس درونی است و با عوامل بیرونی برطرف و جبران نخواهد شد. بنابراین، روان‌آزردگی و تکبر و حرص، با اضطراب، خشم، خصومت، باورهای غیرمنطقی، کاهش کنترل تکانه و کاهش میزان سازش با دیگران همراه است.

در تبیین دیگری برای یافته‌های مربوط به رابطه مثبت میان حسادت و روان‌آزردگی، می‌توان گفت: حسود باورهای اشتباهی در ارتباط با خداوند، خود، دیگران و ماهیت دنیا (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۸۹؛ اعراف: ۱۲؛ فتال نیشابوری، ۱۳۷۵ق، ص ۴۴۸؛ اعراف: ۶۳) دارد. علاوه بر این، حسادت با ویژگی‌هایی مانند دشتن طمع به نعمت دیگران (نساء: ۵۴)، آرزوی سقوط معنوی رقیب (بقره: ۱۰۹)، حرص به داشته‌های دیگران (نساء: ۳۲)، سرزنش، بخل، پرخاشگری، تحقیر و دورویی همراه است و افراد حسود دارای روابط اجتماعی ناسالم و علاقه به سلب نعمت‌های دیگران هستند (فتحی آشتیانی و داستانی، ۱۳۸۹، ص ۴۲). از این رو، همین ویژگی‌ها می‌تواند زمینه کاهش کنترل هیجانات منفی مانند اندوه، حسرت، خشم و اضطراب در فرد حسود باشد و زمینه‌نا سازگاری با دیگران را در او به‌وجود آورد که معمولاً آن را در قالب سرزنش، بخل، کوتاهی در ستودن، ضربه به نزدیکان، تحقیر، و دورویی با دیگران بروز می‌دهد. افراد حسود به سبب آنکه انرژی روانی خود را متمرکز بر درون و احساس نقص، نیاز و حقارت خود می‌کنند و بیشتر درصدد جبران هستند، لذا هیجانات منفی بیشتری را تجربه می‌کنند (حقیقی و سماواتیان، ۱۳۹۰). بنابراین، بیشتر در معرض اندوه، افسردگی، احساس تأسف (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۲۰، ص ۳۳۶)، حسرت، بی‌حوصلگی، بیماری روانی (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۲۸) و نارضایتی از زندگی (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۴۳۷) و به یک معنا، دچار روان‌آزردگی خواهند شد.

- Maltby, J, 1999, Religious orientation and Eysenck's personality dimensions: The use of the amended religious orientation scale to examine the relationship between religiosity, psychoticism, neuroticism and extraversion, *Personality and Individual Differences*, v. 26, p. 79-84.
- Mark, E. B, & Davina, J. F, 2010, Neuroticism, stress, and coping in the context of an anagram-solving task, *Journal of Personality and Individual Difference*, p. 49 (5), p. 380-385.
- McCrae R. R, & Costa J. r P.T, 1989, *A five-factor theory of personality. In: Handbook of personality: Theory and research*. LA Pervin and OP John, New York: Guilford Press, p.139-53.
- Milfont, T.L, & Gouveia, V. V, 2009, A Capital Sin: Dispositional Envy and its Relations to Wellbeing, *Interamerican Journal of Psychology*, v. 43 (3), p. 547-551.
- Schoeck, H, 1969, *Envy: A theory of social behavior*, New York: Harcourt, Brace and World, Inc.
- Smith DL, 1996, Private prayer, pubic worship and personality among 11-15- year-old adolescents, *Personality and Individual Differences*, v. 21, p. 1063-1065.
- Smith, R.H, & et al, 1994, Dispositional envy, *Personality and Social Psychology Bulletin*, v. 25(8), p. 1007-1020.
- Smith, R.H, & Kim, S.H, 2007, Comprehending envy, *Psychological Bulletin*, v. 133, p. 46-64.
- Terracciano, A, & et al, 2008, *Five-factor model personality profiles of drug users*, Retrieved January_27, 2012, from_www (biomedcentral.com.)
- Tesser, A, 1991, *Emotion in social comparison and reflection processes*, In J.M. Suls and T.A. Wills (Eds.), Social comparison: Contemporary theory and research (pp. 115-145). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Zlatan Krizan, Z, & Johar, O, 2012, Envy Divides the Two Faces of Narcissism, *Journal of Personality*. doi: 10.1111/j.1467-6494.2012.00767.x

- کریمی، یوسف، ۱۳۸۵، *روان‌شناسی اجتماعی*، چ هفدهم، تهران، ارسباران.
- کلینی، محمدبن یعقوب، ۱۳۶۵، *کافی*، چ چهارم، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- کراجکی، محمدبن علی، ۱۴۱۰ق، *کنزالفوائد*، محقق عبدالله نعمه، قم، دارالذخائر.
- گروسی فرشی، میرتقی، ۱۳۷۷، *هنجاریابی آزمون جدید شخصیتی نشو و بررسی تحلیل ویژگی‌ها و ساختار عاملی آن در بین دانشجویان دانشگاه‌های ایران*، رساله دکتری روان‌شناسی، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۴ق، *بحارالانوار*، بیروت، الوفاء.
- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۸، *اخلاق در قرآن*، قم، مدرسه امام علی بن ابیطالب علیه السلام.
- نراقی، احمد، ۱۳۷۷، *معراج السعاده*، تهران، دهقان.
- نراقی، مهدی، ۱۳۸۷، *جامع السعادات*، نجف، محمد کلاتر.
- نوری طبرسی، میرزاحسین، ۱۴۰۸ق، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، قم، مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام.
- ولی‌زاده، ابوالقاسم و مسعود آذربایجانی، ۱۳۸۹، «آزمون اولیه سنجش حسادت با تکیه بر منابع اسلامی»، *روان‌شناسی و دین*، سال سوم، ش ۲، ص ۴۵-۶۰.
- هراتیان، عباسعلی و محمدرضا احمدی، بی‌تا، *بررسی ساختار عاملی و ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس اسلامی حسادت؛ فرم تجدیدنظرشده (ISE-R)*.
- هراتیان، عباسعلی و همکاران، ۱۳۹۲، «ساخت و اعتباریابی مقیاس اسلامی تکبر - تواضع»، *روان‌شناسی و دین*، سال ششم، ش ۲۴، ص ۲۲-۵.
- ____، ۱۳۹۳، «ساخت و اعتباریابی مقیاس اسلامی حرص - قناعت»، *روان‌شناسی و دین*، سال هفتم، ش ۲۸، ص ۵-۲۲.
- پایگاه دایرةالمعاف استنفورد (Plato.stanford.edu).
- Ashton, M. C, & Lee, K, 2005, Honesty-humility, the Big Five, and the five- factor model, *Journal of Personality*, v. 73 (5), p. 1321-1354.
- Clarke, S, & Robertson, I.T, 2005, A meta-analytic review of the big five personality factors and accident involvement in occupational and non-occupational settings, *Journal of Occupational and Organisational Psychology*, v. 78, p. 355-376.
- Donnelan MB, & et al, 2004, The big five and enduring marriages, *Journal of Research in Personality*, v. 38, p. 481-504.
- Francis, L. J, & et al, 1995, Personality and religion among undergraduate students in the United Kingdom, United States, Australia and Canada, *Journal of Psychology and Christianity*, v. 14, p. 250-262.
- Hansen, C.P, 1988, Personality characteristics of the accident involved employee, *Journal of Business and Psychology*, v. 2, p. 346-365.
- Haslam, N, 2007, *An introduction to personality*, New York: SAGE Publications.
- Lewis C. A, & Maltby, J, 1995, Religiosity and personality among U.S. adults, *Personality and Individual Differences*, v. 18, p. 293-295.